

برهان‌های

اثبات وجود خدا

در الهیات اسلامی و مسیحی

علی ربانی گلپایگانی

WWW.KOTAB-IR

سرشناسه : ربانی گلپایگانی، علی، ۱۳۳۴ -

Rabbâni Golpayagân, Ali

عنوان و نام پدیدآور : برهانهای اثبات وجود خدا در الهیات اسلامی و مسیحی /

علی ربانی گلپایگانی.

مشخصات نشر : قم : نشر رأید، ۱۳۹۹.

مشخصات ظاهری : ۴۰۸ ص: ۱۲/۵×۴۱/۵ س.م

شابک : 978-622-7317-08-4

وضعیت فهرست نویسی : قیفا

یادداشت : کتابنامه: ص. ۳۸۲ - ۳۸۹؛ همچنین به صورت زیر نویس.

یادداشت : نمایه.

موضوع : خدا - اثبات

موضوع : God - Proof

رده بندی کنگره : BPT۱۷/۲

رده بندی دیویی : ۴۲/۲۹۷

شماره کتابشناسی ملی : ۷۳۷۵۲۸۳

وضعیت رکورد : قیفا

نام کتاب: ..... برهان های اثبات وجود خدا در الهیات اسلامی و مسیحی

مؤلف: ..... علی ربانی گلپایگانی

ناشر: ..... رأید

نوبت چاپ: ..... اول / ۱۳۹۹ / قم

تیراژ: ..... ۵۰۰ نسخه

طرح جلد: ..... حسن مجتبی زاده

حروف چینی و صفحه آرا: ..... عطاء اله نصرتی

شابک: ..... ۹۷۸ - ۶۲۲ - ۷۳۱۷ - ۰۸ - ۴

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است

مرکزپخش: انتشارات رأید؛ قم: ۰۹۱۹۷۴۶۳۱۳۳ - ۰۲۵۳۲۸۱۲۹۰۰

Handwritten signature or stamp at the bottom of the page.

فهرست مطالب

پیش‌گفتار..... ۱۹

فصل اول: بديهی‌يانظری بودن شناخت خداوند

۲۵	.....	مقدمه
۲۵	.....	* نظری بودن شناخت خداوند
۲۷	.....	اشکال: عدم انحصار راه شناخت به تفکر و نظر
۲۷	.....	پاسخ
۲۹	.....	* بديهی بودن شناخت خدا
۳۳	.....	* ارزیابی و داوری
۳۵	.....	خودآزمایی
۳۶	.....	منابع برای مطالعه بیشتر

فصل دوم: خردورزی و دل‌آگاهی در خداشناسی

۳۷	.....	مقدمه
۳۸	.....	* راه دل یا راه فطرت
۳۸	.....	* فطرت عقل و فطرت دل
۴۰	.....	* دل‌آگاهی دینی از منظر دانشمندان جدید
۴۴	.....	* عارفان الهی و راه دل
۴۶	.....	* نیاز سلوک عرفانی به تعالیم وحیانی
۴۷	.....	* معرفت فطری و رؤیت قلبی
۴۹	.....	* خطای یک سوپه‌نگری در طریق خداشناسی

۵۳	خود آزمایی .....
۵۴	منابع برای مطالعه بیش تر .....

فصل سوم: برهان امکان

۵۵	مقدمه .....
۵۵	* پیشینه و نام‌ها .....
۵۷	* تقریر برهان بر پایه قبول واقعیت و امتناع دور و تسلسل .....
۵۷	۱. تقریر برهان در آثار ابن سینا .....
۵۹	۲. تقریر برهان در آثار فلاسفه و متکلمان پس از ابن سینا .....
۶۳	توضیح .....
۶۳	* تقریر برهان بر پایه قبول واقعیت و غیر مبتنی بر امتناع دور و تسلسل .....
۶۴	۱. تقریر ابتکاری محقق طوسی .....
۶۶	۲. تقریرهای پس از محقق طوسی .....
۶۹	* جمع بندی و تلخیص .....
۷۰	* تقریر برهان بر اساس وجود موجودات امکانی .....
۷۱	۱. در آثار متکلمان اسلامی .....
۷۳	۲. در آثار فلاسفه اسلامی .....
۷۵	* برهان امکان؛ لمّی یا ائی؟ .....
۷۶	۱. سخن ابن سینا .....
۷۷	۲. سخن محقق طوسی و علامه حلّی .....
۷۷	۳. توجیهی از صدر المتألهین .....
۷۸	۴. بیانی از علامه طباطبایی .....
۸۰	۵. توجیهی دیگر برای لمّی نامیدن برهان امکان .....
۸۱	ارزیابی .....
۸۲	* یقین حاصل از برهان ائی .....
۸۲	۱. ملاک افاده یقین در قیاس برهانی .....
۸۴	۲. توضیحات .....

۸۵	۳. بررسی دیدگاه علامه طباطبایی درباره برهان آئی (دلیل)
۸۵	وجه اول: برهان آئی، مستلزم دور باطل
۸۶	وجه دوم: لغویت برهان آئی (دلیل)
۸۷	* پاسخ به اشکالات
۸۷	۱. ضرورت منطقی یا ضرورت علی؟
۸۸	پاسخ
۹۰	۲. عدم لزوم ویژگی‌های اجزاء برای کل
۹۰	پاسخ
۹۱	۳. اختصاص معناداری علیت به جهان ماده
۹۲	پاسخ
۹۲	۴. عمومیت اصل علیت
۹۳	پاسخ
۹۴	۵. سلسله بی آغاز علت‌ها
۹۵	پاسخ
۹۶	۶. تفاوت «واجب الوجود» با خدای ادیان
۹۷	پاسخ
۹۹	خودآزمایی
۱۰۰	منابع برای مطالعه بیشتر

فصل چهارم: برهان حدوث

۱۰۱	مقدمه
۱۰۲	* پیشینه و جایگاه برهان حدوث
۱۰۲	۱. در الهیات اسلامی
۱۰۴	۲. در الهیات مسیحی
۱۰۵	* تعریف و اقسام حدوث و قدم
۱۰۸	* اثبات حدوث عالم
۱۰۹	دلیل مشهور متکلمان
۱۰۹	۱. عدم انفکاک جسم از حالات و صفات حادث

۱۱۱	..... ۲. متناهی بودن حوادث
۱۱۱	..... ۲-۱. دلیل تطبیق
۱۱۲	..... نقد
۱۱۳	..... ۲-۲. تقریری دیگر از دلیل تطبیق
۱۱۳	..... نقد
۱۱۴	..... ۲-۳. دلیل تضایف
۱۱۵	..... ۲-۴. دلایل دیگر
۱۱۹	..... * حدوث شیء جدایی‌ناپذیر از حوادث متناهی
۱۱۹	..... بیان دیدگاه متکلمان
۱۲۲	..... اشکال
۱۲۲	..... پاسخ
۱۲۳	..... * نیازمندی حادث به مُحدث
۱۲۵	..... اشکال
۱۲۵	..... پاسخ
۱۲۶	..... * اثبات قدم محدث عالم
۱۲۷	..... ارزیابی
۱۲۹	..... اشکال
۱۲۹	..... پاسخ
۱۳۰	..... * حرکت جوهری و تجدد عالم جسمانی
۱۳۲	..... * علم تجربی و حدوث عالم
۱۳۵	..... خودآزمایی
۱۳۷	..... منابع برای مطالعه بیشتر

فصل پنجم: برهان حرکت

۱۳۹	..... مقدمه
۱۴۰	..... * مقدمات برهان
۱۴۰	..... ۱. چستی حرکت
۱۴۱	..... ۲. لوازم حرکت

۱۴۱	..... ۳. انواع حرکت
۱۴۲	..... ۴. انواع محرک
۱۴۲	..... * تقریرهای مبتنی بر علت فاعلی حرکت
۱۴۳	..... تقریر اول: علت فاعلی در مطلق حرکت
۱۴۳	..... بررسی اشکالات
۱۴۷	..... ارزیابی
۱۴۷	..... تقریر دوم: علت فاعلی در حرکت انفسی
۱۴۸	..... ارزیابی
۱۴۸	..... تقریر سوم: علت فاعلی در حرکت جوهری
۱۴۸	..... ارزیابی
۱۴۸	..... * تقریرهای مبتنی بر علت غایی حرکت
۱۴۸	..... تقریر اول: علت غایی در مطلق حرکت
۱۴۹	..... ارزیابی
۱۴۹	..... تقریر دوم: علت غایی در حرکت فلکی
۱۵۰	..... ارزیابی
۱۵۰	..... تقریر سوم: علت غایی در حرکت انفسی
۱۵۰	..... ارزیابی
۱۵۱	..... تقریر چهارم: علت غایی در حرکت جوهری
۱۵۱	..... ارزیابی
۱۵۲	..... خودآزمایی
۱۵۳	..... منابع برای مطالعه بیشتر

فصل ششم: برهان نظم

۱۵۵	..... مقدمه
۱۵۶	..... * پیشینه برهان نظم
۱۵۶	..... ۱. برهان نظم در الهیات اسلامی
۱۵۹	..... ۲. برهان نظم در الهیات غربی
۱۶۲	..... * چیستی و اقسام نظم
۱۶۲	..... ۱. تعریف نظم

- ۱۶۴ ..... ۲. اقسام نظم
- ۱۶۴ ..... ۳. نظم مورد نظر در برهان نظم
- ۱۶۴ ..... ۳-۱. نظم صوری و غایی
- ۱۶۵ ..... ۳-۲. نظم صوری در منابع وحیانی و آثار کلامی
- ۱۶۷ ..... ۳-۳. نادرستی استدلال به نظم فاعلی
- ۱۷۰ ..... * قانون احتمالات و برهان نظم
- ۱۷۳ ..... * عقل فطری و یقین حاصل از برهان نظم
- ۱۷۶ ..... پاسخ به چند اشکال
- ۱۷۶ ..... اشکال اول: حاصل نشدن یقین علمی از حساب احتمالات
- ۱۷۶ ..... پاسخ
- ۱۷۸ ..... اشکال دوم: برابری احتمال در نظم‌های متفاوت
- ۱۷۸ ..... پاسخ
- ۱۸۰ ..... اشکال سوم: عدم کاشفیت احتمال از واقعیت خارجی
- ۱۸۰ ..... پاسخ
- ۱۸۱ ..... * قانون سنخیت و برهان نظم
- ۱۸۳ ..... بررسی و تحلیل
- ۱۸۵ ..... * پاسخ به اشکالات نقضی بر کبرای برهان نظم
- ۱۸۵ ..... اشکال اول: صدور فعل محکم از افراد ناآگاه
- ۱۸۵ ..... پاسخ
- ۱۸۵ ..... اشکال دوم: انجام فعل محکم بر اساس تقلید
- ۱۸۵ ..... پاسخ
- ۱۸۶ ..... اشکال سوم: صدور افعال محکم از حیوانات
- ۱۸۶ ..... پاسخ
- ۱۸۸ ..... * جایگاه تمثیل در برهان نظم
- ۱۸۸ ..... ۱. تشبیه نظم عالم طبیعت به مصنوعات بشری
- ۱۹۰ ..... ۲. اشکالات دیوید هیوم
- ۱۹۰ ..... اشکال اول: ناکامل بودن شباهت عالم طبیعت به مصنوعات بشری
- ۱۹۰ ..... پاسخ
- ۱۹۱ ..... اشکال دوم: تشبیه نظم عالم به موجودات زنده
- ۱۹۳ ..... پاسخ‌های نادرست

۱۹۴	پاسخ درست.....
۱۹۵	نکته تکمیلی.....
۱۹۵	* برهان نظم و چالش داروینیسیم.....
۱۹۵	۱. اشکال بر برهان نظم بر اساس نظریه تحول و تکامل انواع.....
۱۹۷	۲. پاسخ‌ها و راه‌حل‌ها.....
۱۹۷	۱-۲. ناکامل بودن تبیین تکاملی نظم.....
۱۹۸	ارزیابی.....
۱۹۹	۲-۲. نارسایی انتخاب طبیعی از تبیین شرایط لازم برای موجودات زنده.....
۱۹۹	ارزیابی.....
۲۰۰	۳-۲. ناتوانی علوم تجربی از تبیین قوانین جهان شمول.....
۲۰۲	ارزیابی.....
۲۰۴	اشکال.....
۲۰۵	پاسخ.....
۲۰۵	۴-۲. نظریه تکامل و هدفداری طبیعت.....
۲۰۶	ارزیابی.....
۲۰۶	* داوکینز و برهان نظم.....
۲۱۰	ارزیابی و نقد.....
۲۱۳	* شبهه نارسایی و آسیب پذیری نظم جهان.....
۲۱۴	پاسخ.....
۲۱۷	خودآزمایی.....
۲۱۹	منابع برای مطالعه بیشتر.....

فصل هفتم: برهان فطرت

۲۲۱	مقدمه.....
۲۲۱	* مفاهیم و مقدمات.....
۲۲۱	۱. مفهوم شناسی فطرت.....
۲۲۳	۲. فطریات ادراکی و گرایشی.....
۲۲۵	۳. فطرت و غریزه.....
۲۲۶	۴. ویژگی‌های فطرت.....

- ۲۲۷ ..... ۵. اهمیت فطرت در علم کلام و فلسفه دین
- ۲۲۸ ..... ۶. فطرت ادراکی و احساسی در خداشناسی
- ۲۲۹ ..... ۷. احساس فطری یا برهان عقلی
- ۲۳۱ ..... ۸. فطرت و خداشناسی در آثار متکلمان و فلاسفه پیشین
- ۲۳۲ ..... * تقریرهای برهان فطرت
- ۲۳۲ ..... تقریر اول: حب به کمال مطلق
- ۲۳۴ ..... اشکال: معلوم بالذات بودن محبوب بالفعل
- ۲۳۵ ..... پاسخ اول: خلط علم حضوری به علم حصولی
- ۲۳۷ ..... پاسخ دوم: مصداق کمال مطلق نبودن صورت ذهنی
- ۲۳۷ ..... پاسخ سوم: وحدت حکم الامثال در تمایلات غریزی و فطری
- ۲۳۸ ..... اشکال: محبت‌ورزی انسان به چیزهای غیر واقعی
- ۲۳۹ ..... پاسخ
- ۲۳۹ ..... تقریر دوم: امید به قدرت برتر در لحظه‌های خطر
- ۲۴۱ ..... اشکال
- ۲۴۱ ..... پاسخ
- ۲۴۲ ..... تفاوت دو تقریر برهان فطرت
- ۲۴۴ ..... خودآزمایی
- ۲۴۵ ..... منابع برای مطالعه بیشتر

فصل هشتم: برهان صدیقین

- ۲۴۷ ..... مقدمه
- ۲۴۹ ..... * تبیین برهان صدیقین در آثار صدر المتألهین
- ۲۵۰ ..... ۱. تقریر برهان صدیقین در اسفار
- ۲۵۴ ..... ارزیابی
- ۲۵۶ ..... ۲. تبیین روش صدیقین در دیگر آثار صدر المتألهین
- ۲۵۶ ..... ۱-۲. تبیین بر پایه تقسیم وجود به خودبسنده و ناخودبسنده
- ۲۵۷ ..... ارزیابی
- ۲۵۷ ..... ۲-۲. تبیین بر اساس تقسیم موجود به حقیقت وجود و غیر حقیقت وجود
- ۲۶۰ ..... ارزیابی

۲۶۰	..... ۲-۳. توضیح روش صدیقین بر اساس تفکر در حقیقت وجود
۲۶۲	..... ارزیابی
۲۶۳	..... ۲-۴. روش صدیقین، روش مقربان و راسخان در علم
۲۶۴	..... ارزیابی
۲۶۵	..... * برهان صدیقین در آثار ملاهادی سبزواری
۲۶۵	..... دلالت حقیقت وجود بر وجوب وجود
۲۷۴	..... ارزیابی
۲۷۵	..... * برهان صدیقین در آثار علامه طباطبایی
۲۷۶	..... ۱. حقیقت تشکیکی وجود
۲۷۶	..... ۲. عدم ناپذیری حقیقت وجود
۲۷۷	..... ۳. نفی ناپذیری واقعیت
۲۷۹	..... شرح و تبیین
۲۸۲	..... ارزیابی
۲۸۵	..... ۴. وجود مستقل و رابط
۲۸۸	..... خودآزمایی
۲۸۹	..... منابع برای مطالعه بیشتر

فصل ۲۸: برهان وجودی

۲۹۱	..... مقدمه
۲۹۱	..... * برهان وجودی در الهیات مسیحی
۲۹۲	..... اشکال اول: لزوم تحقق امور خیالی
۲۹۲	..... پاسخ
۲۹۳	..... اشکال دوّم: از اوصاف کمال نبودن وجود
۲۹۴	..... پاسخ
۲۹۵	..... ارزیابی
۲۹۶	..... * برهان وجودی در الهیات اسلامی
۲۹۶	..... ۱. تقریر ملامهدی نراقی
۲۹۷	..... ۲. تقریر شیخ محمد حسین غروی اصفهانی
۲۹۸	..... ۳. تقریری دیگر

۲۹۹	.....	ارزیابی
۲۹۹	.....	ارتباط ذهن و عین و نادرستی استنتاج مصداق از مفهوم
۳۰۰	.....	نقد
۳۰۱	.....	اشکال نقضی
۳۰۲	.....	پاسخی نادرست
۳۰۴	.....	پاسخ نادرست دیگر
۳۰۵	.....	خودآزمایی
۳۰۶	.....	منابع برای مطالعه بیشتر

فصل دهم: برهان اخلاقی

۳۰۷	.....	مقدمه
۳۰۸	.....	تقریر اول: امری بودن احکام اخلاقی
۳۰۸	.....	ارزیابی
۳۰۹	.....	تقریر دوّم: قانون و مرجعیت اخلاقی
۳۱۰	.....	ارزیابی
۳۱۱	.....	تقریر سوّم: همگانی بودن احکام و قضاوت‌های اخلاقی
۳۱۱	.....	ارزیابی
۳۱۲	.....	تقریر چهارم: احساس الزام اخلاقی در استکمال نفس خود و کسب خیر اعلیٰ
۳۱۲	.....	ارزیابی
۳۱۳	.....	تقریر پنجم: وجدان اخلاقی
۳۱۳	.....	ارزیابی
۳۱۴	.....	تقریر ششم: اخلاق نوع دوستی
۳۱۴	.....	ارزیابی
۳۱۵	.....	تقریر هفتم: عینیت‌گرایی در اخلاق
۳۱۷	.....	ارزیابی
۳۱۸	.....	خودآزمایی
۳۱۹	.....	منابع برای مطالعه بیشتر

فصل یازدهم: برهان تجربه دینی

۳۲۱	.....	مقدمه
۳۲۱	.....	* چیستی و انواع تجربه دینی
۳۲۳	.....	* جایگاه معرفت در تجربه دینی
۳۲۵	.....	ارزیابی
۳۲۶	.....	* تجربه دینی، ارائه نوعی تبیین ما فوق طبیعی
۳۲۷	.....	ارزیابی
۳۲۸	.....	* مسأله وجه مشترک در تجربه‌های دینی
۳۲۹	.....	۱. دیدگاه وحدت انگاری
۳۳۱	.....	۲. دیدگاه کثرت انگاری
۳۳۳	.....	* روایت‌هایی از برهان تجربه دینی
۳۳۴	.....	* تقریر برهان تجربه دینی بر اساس اصل آسان باوری
۳۳۶	.....	اشکال
۳۳۶	.....	پاسخ
۳۳۶	.....	ارزیابی
۳۳۷	.....	* تعارض و تناقض در تجربه‌های دینی
۳۳۸	.....	ارزیابی
۳۳۹	.....	* آزمون‌پذیری تجربه‌های دینی
۳۳۹	.....	ارزیابی
۳۴۰	.....	* تجربه دینی فسخ عزایم و نقض همم
۳۴۱	.....	تحقیق و تحلیل
۳۴۳	.....	خود آزمایی
۳۴۴	.....	منابع برای مطالعه بیشتر

فصل دوازدهم: برهان اجماع عام

۳۴۵	.....	مقدمه
۳۴۷	.....	* تقریر غریزی و فطری برهان

۳۴۸	اشکال اول
۳۴۸	پاسخ
۳۴۸	ارزیابی
۳۴۹	اشکال دوم
۳۵۰	پاسخ
۳۵۰	مقایسه با دیگر امور غریزی و طبیعی
۳۵۱	اشکال
۳۵۲	* تقریر عقلی و استدلالی برهان
۳۵۲	اشکال
۳۵۲	پاسخ
۳۵۳	اشکال
۳۵۳	پاسخ
۳۵۳	* نقض‌ها و دفاعیه‌ها
۳۵۴	۱. قبایل بدوی
۳۵۵	۲. عدم اعتقاد به خدا در آیین بودا
۳۵۶	۳. نامعتقدان به خدا در جهان غرب
۳۶۰	خودآزمایی
۳۶۱	منابع برای مطالعه بیشتر

فصل سیزدهم: برهان معجزه

۳۶۳	مقدمه
۳۶۳	* تبیین برهان معجزه
۳۶۴	* ارزیابی برهان معجزه
۳۶۶	* تشکیک در وقوع معجزات
۳۶۷	ارزیابی
۳۶۸	اشکال دیگر
۳۶۹	پاسخ
۳۷۰	خودآزمایی

منابع برای مطالعه بیشتر..... ۳۷۱

فصل چهاردهم: برهان درجات کمال

مقدمه..... ۳۷۳

* تبیین برهان..... ۳۷۴

ارزیابی..... ۳۷۵

اشکال..... ۳۷۶

پاسخ..... ۳۷۶

* تقریری دیگر از برهان..... ۳۷۷

ارزیابی..... ۳۷۸

خودآزمایی..... ۳۷۹

منابع برای مطالعه بیشتر..... ۳۸۰

کتابنامه..... ۳۸۱

نمایه آیات..... ۳۸۹

نمایه روایات..... ۳۹۱

نمایه اصطلاحات..... ۳۹۳

نمایه اشخاص..... ۳۹۹

نمایه کتابها..... ۴۰۳

پیش‌گفتار

خداجویی و خداشناسی، سرچشمه فطری دارد، زیرا انسان کمال‌گرا و تعالی‌جو است. کمال‌گرایی انسان، نقطه پایانی ندارد، بدین جهت، به هر درجه از کمال که دست یازد، خواهان کمال فراتر از آن است. او کمال را از آن جهت که کمال است می‌پسندد و می‌ستاید، و کمال از آن جهت که کمال است، نامتناهی است. کمال نامتناهی، خدای یکتاست. بنابراین، خداجویی که با خداشناسی ملازم است از تمایل و گرایش فطری انسان نشأت می‌گیرد. از سوی دیگر، حس کنجکاوی انسان او را برمی‌انگیزد تا درباره منشأ و مبدء نظام شگفت‌انگیز جهان، بیاندیشد. انسان که درباره علت حوادث عادی زندگی، جست‌وجو می‌کند و می‌اندیشد، چگونه ممکن است که درباره چگونگی پیدایش این جهان با عظمت بی‌تفاوت باشد؟

تاریخ تفکر بشر، بیانگر آن است که انسان‌ها همواره درباره چگونگی پیدایش عالم و آفریدگار و پروردگار آن، اندیشه‌ورزی کرده‌اند. در این خصوص، مؤمنان و ملحدان و شکاکان، در جبهه واحدی قرار داشته‌اند، هر چند در مقام معرفت تصدیقی، در سه جبهه مختلف قرار گرفته‌اند. با دقت بیشتر روشن می‌شود که ملحدان و شکاکان، در تصویری که از خدا داشته و مصداقی که برای او در نظر گرفته‌اند، به خطا رفته‌اند. آنان در حقیقت، صفات خدا را به غیر خدا نسبت داده‌اند و به ازلیت ماده یا خودبسندگی طبیعت قائل شده‌اند، در حالی که ازلیت و خودبسندگی صفات خداوند است، نه صفات ماده و طبیعت.

بنابراین، فرد مادی‌گرا یا دهری یا طبیعت پرست، به صورت ناخود آگاه خداشناس و خداپرست است، هر چند در تشخیص مصداق آن، دچار خطا شده است، مانند کودکی که به مقتضای تمایل غریزی، غذا را جست‌وجو می‌کند، اما گاهی در تشخیص غذا دچار خطا می‌شود، و خاک یا چیز دیگری را که خاصیت غذایی ندارد، غذا می‌پندارد و می‌خورد.

دعوت به خداشناسی و خداپرستی، در سرلوحه برنامه‌های پیامبران الهی قرار داشته است. در قرآن کریم، آیات بی‌شماری یافت می‌شود که بشر را به تفکر در نظام آفرینش فرا می‌خواند تا از این رهگذر آفریدگار و پروردگار خود را بشناسد و در پرتو آن به ستایش و پرستش او برآید تا به کمال مطلوب خویش دست یازد، چرا که فقر و نیاز جلیلی او جز با اتصال آگاهانه و خاضعانه با غنی مطلق، جبران شدنی نخواهد بود: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ﴾^۱. این اهتمام بلیغ قرآنی به خداشناسی، بیان‌گر اهمیت و نقش بی‌بدیل آن در سعادت‌مندی بشر است.

برای دست‌یابی به این آرمان خطیر، بشر به سرمایه و دست‌مایه‌ای جز تفکر در نظام عالم و آیات آفاقی و انفسی آن نیازی ندارد؛ سرمایه‌ای که رایگان در اختیار او نهاده شده است. خداوند حکیم در کلام نورانی خود این حقیقت را بارها به بشر خاطر نشان کرده است: ﴿سَتُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَبَيِّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ﴾^۲. پیدایش زمین و آسمان، گردش شب و روز و عجایب خلقت در وجود انسان که از همه چیز به او نزدیک‌تر است، نمونه‌هایی از آیات و نشانه‌های وجود آفریدگار دانا و توانا است. بدین جهت، ضلالت در شناخت خداوند با مشاهده این همه آیات روشن‌گر آفاقی و انفسی، پدیده‌ای شگفت‌آور است، چنان‌که امیر مؤمنان علیه السلام فرموده است: «عَجِبْتُ لِمَنْ سَكََّ فِي اللَّهِ وَهُوَ يَرَى خَلْقَ اللَّهِ»^۳.

۱. سوره فاطر، آیه ۱۵.

۲. سوره فصلت، آیه ۵۳.

۳. نهج البلاغه، حکمت ۱۲۶.

این همه نقش عجب بر در و دیوار وجود

هر که فکرت نکند نقش بود بر دیوار

با این حال، متأسفانه در طول تاریخ، همواره کسانی در این باره گرفتار ضلالت شده و در وجود یا صفات خداوند تشکیک کرده و نه تنها خود به انحراف گراییده‌اند، با طرح شبهات و استدلال‌ها مغالطی، به رهنی در مسیر ایمان و خداباوری اقدام کرده‌اند. در صف مقابل، پیامبران الهی و اوصیاء آنان و در مرتبه بعد، فلاسفه و متکلمان دینی به دفاع از خداباوری و دفع شبهات و مغالطات ملحدان و شکاکان همت گماشته‌اند. فلاسفه و متکلمان اسلامی در این مسیر گام‌های استوار و بلندی برداشته و با بهره‌گیری از تفکر عقلی و الهام از منابع وحیانی (قرآن کریم و روایات معصومان) ادله و براهین مختلفی را برای اثبات وجود خدا ارائه نموده‌اند که دو برهان امکان و حدوث از شهرت و جایگاه ویژه‌ای برخوردارند.

در دوران‌های پیشین، فلاسفه اسلامی، برای اثبات وجود آفریدگار جهان از برهان حدوث استفاده نمی‌کردند، بلکه از طریق امکان (موجودات امکانی) بر وجود واجب الوجود بالذات استدلال می‌کردند. از سوی دیگر، متکلمان نیز از طریق حدوث عالم بر وجود صانع و مدبر عالم استدلال می‌کردند، ولی آن‌گاه که کلام، صبغه فلسفی به خود گرفت، استفاده از طریقه امکان نیز در عرف متکلمان رواج یافت، و حتی در پاره‌ای موارد، به عنوان یگانه روش، بکار گرفته شد^۱، چنان‌که برخی از فیلسوفان نیز، استدلال از طریق حدوث عالم بر وجود خداوند را در کنار استدلال بر اساس امکان (ممکن الوجود) مطرح کرده‌اند^۲. در هر حال، برای هر یک از برهان امکان و حدوث از سوی فلاسفه و متکلمان اسلامی تقریرهای مختلفی ارائه شده است.

۱. تجرید الکلام خواجه نصیرالدین طوسی، نمونه‌ای بارز از این گونه آثار کلامی است.

۲. علامه طباطبائی در اصول فلسفه رئالیسم، چنین کرده است.

یکی از برهان‌هایی که در متون فلسفی و کلامی اسلامی مطرح شده است، برهان حرکت است، این برهان از ابداعات آنان به شمار نمی‌رود، بلکه پیشینه آن به فلسفه یونان - به ویژه ارسطو - بازمی‌گردد، ولی در فلسفه و کلام اسلامی به گونه‌های مختلفی تقریر شده است و آنان در این زمینه دست به ابداع زده‌اند.

اتقان صنع و نظم شگرف عالم در زمینه خداشناسی، مورد توجه مکرر و مؤکد قرآن کریم قرار گرفته است، چنان که مورد اهتمام ویژه پیشوایان معصوم نیز بوده است. متفکران اسلامی نیز در این باره مباحث ارزشمندی را مطرح کرده‌اند. استدلال بر پایه نظم و اتقان صنع، در گذشته، در مورد اثبات وجود خدا، چندان مورد توجه قرار نداشت، و بیشتر در مباحث مربوط به صفات الهی مانند علم و قدرت، بکار گرفته می‌شد، اما در عصر جدید، برهان نظم و اتقان صنع به عنوان یکی از پرکاربردترین برهان‌های اثبات وجود خدا به شمار آمده است و در تأیید و تقیید آن بحث‌های گسترده‌ای مطرح شده است.^۱

در قرآن کریم و روایات اسلامی در زمینه خداشناسی، فطرت جایگاه ممتازی دارد. این امر فلاسفه و متکلمان اسلامی را به روش یا برهان فطرت در شناخت خداوند رهنمون گردیده است. غالباً از فطرت به عنوان راهی فردی و قلبی در خداشناسی سخن به میان آمده است، اما برخی از متفکران دینی در دوران معاصر^۲ از آن به عنوان برهانی استوار بر اثبات وجود خداوند متعال، یاد کرده‌اند.

برخی از فلاسفه اسلامی، با الهام‌گیری از بخش پایانی آیه ۵۳ سوره فصلت: ﴿أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ﴾، و تعابیری که در برخی از ادعیه به کار رفته است مانند: «بِكَ عَرَفْتُكَ وَ أَنتَ دَلَّلْتَنِي عَلَيْكَ»، از روش یا برهانی سخن گفته‌اند که به اعتقاد آنان، طریقی، عین مقصود است و آن را روش یا «برهان صدیقین» نام نهاده‌اند.

۱. به همین جهت، در اثر حاضر نیز فصل مربوط به برهان نظم، بیش‌ترین حجم را به خود اختصاص داده است.

۲. مانند آیت الله شاه‌آبادی، علامه طباطبایی و امام خمینی (رضوان الله علیهم).

عده‌ای از متألّهان مسیحی و اسلامی نیز بر آن شده‌اند که با تحلیل مفهوم خدا به عنوان بزرگ‌ترین موجود قابل تصور یا واجب الوجود بالذات، وجود عینی آن را اثبات کنند. این دلیل، «برهان وجودی» نام گرفته است.

در الهیات مسیحی، برهان‌های دیگری نیز برای اثبات وجود خداوند مطرح شده است که عبارتند از: «برهان اخلاقی»، «برهان تجربه دینی»، «برهان اجماع عام»، «برهان معجزات» و «برهان درجات کمال».

همه ادله یا برهان‌های یاد شده در این کتاب مورد بحث و بررسی قرار گرفته‌اند. کوشش شده است تا اولاً: مطالب و مباحث، در عین اتقان و استواری محتوا، با قلم و بیانی رسا و پیراسته از تعبیرها و تقریرهای پیچیده، عرضه شود، و ثانیاً: اقوال و آراء مختلف به درستی نقل، تبیین و ارزیابی شود، و ثالثاً: جدیدترین شبهات و چالش‌هایی که در مورد برهان‌های مزبور مطرح شده است، نقل و بررسی شود. قبل از اینکه برهان‌های اثبات وجود خدا مورد بحث و بررسی قرار گیرد، در دو فصل، در قالب دو مسأله تبیین شده است، یکی اینکه آیا شناخت خداوند بدیهی و بی‌نیاز از استدلال است، یا نظری و نیازمند تفکر و استدلال می‌باشد. در این باره در میان متفکران اسلامی دو دیدگاه مطرح گردیده است؛ این دو دیدگاه نقل و ارزیابی شده است. مسئله دیگر، شناخت خداوند از راه دل و فطرت احساسی و گرایشی^۱ و دستیابی به معرفت حضوری است که در عرفان عملی مورد توجه و تأکید است، در مقابل شناخت خداوند از طریق تفکر و خردورزی که دستاوردش معرفت فکری و حصولی است. از آنجا که برهان‌های اثبات وجود خدا، محصول تفکر و خردورزی می‌باشند، پیش از پرداختن به آن‌ها، تبیین راه دل و فطرت احساسی سودمند خواهد بود.

در پایان یادآوری می‌شود که بیشتر مباحث این کتاب، در چندین دوره برای

۱. در مقابل فطرت ادراکی و بینشی که مربوط به برهان فطرت است.

دانش پژوهان علم کلام در مؤسسه آموزش عالی امام صادق علیه السلام (مرکز تخصصی علم کلام) تدریس شده است. پرسش‌ها و اشکالاتی که در خلال تدریس از سوی آنان مطرح گردیده است، در ساختار و محتوای آن نقش داشته که از آنان سپاسگزاری می‌شود.

قم - مؤسسه آموزش عالی امام صادق علیه السلام

علی ربانی گلپایگانی

۱۳۹۹/۴/۲۷ ه.ق

برابر با ۲۵ ذی‌قعدة ۱۴۴۱ ه.ق

www.ketab.ir